O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETI JIZZAX FILIALI

ISSN 2181-3884

ZAMONAVIY ILMIY-TEXNIK TADQIQOTLAR

xalqaro jurnali

Vol. 2 No. 4

2026

International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research

Volume 2 Issue 4
2026

Zamonaviy ilmiy-texnik tadqiqotlar xalqaro jurnali

4-son
2026

Международный журнал современных научно-технических исследований

Том 2 Выпуск 4
2026

MIRZO ULUG‘BEK NOMIDAGI O‘ZBEKISTON MILLIY UNIVERSITETINING JIZZAX FILIALI

Xalqaro ilmiy-elektron jurnali

Tahrir kengashi raisi:

P.f.d., prof., O.X. Turakulov

Bosh muharrir:

A.A. Abdumalikov

Tahrir kengashi mas’ul kotibi:

D.M. Jomurodov

Tahririyat hay’ati:

1. B.f.d., prof., S. Murodova (O’zMU Jizzax filiali, UZB)
2. P.f.n., prof., S. Usmanov (O’zMU Jizzax filiali, UZB)
3. T.f.n., dos., S. Tavboev (O’zMU Jizzax filiali, UZB)
4. F.f.d., prof., N. Djusupov (O’zDJTU, UZB)
5. T.f.d., dos., S. Ruzimov (TTPU, UZB)
6. P.f.d., prof., G. Lekerova (SKU, KZH)
7. DSc., Ali Coşkan (ASUI, TR)
8. T.f.d., prof., D. Irgasheva (TATU, UZB)
9. T.f.d., prof., I. Siddikov (NRU TIIAME, UZB)
10. T.f.n., dos., S. Eshkabilov (NDU, US)

Zamonaviy ilmiy-texnik tadqiqotlar xalqaro elektron jurnali (International Journal of Contemporary Scientific and Technical Research) O’zMU Jizzax filiali Kengashining qaroriga asosan tashkil etilib, 2022-yil 9-sentabrda O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Administratsiyasi huzuridagi Axborot va ommaviy kommunikatsiyalar agentligi tomonidan №038200 raqami bilan ro‘yxatidan o‘tkazilgan, shuningdek davlatlararo standartlar talabi asosida O‘zbekiston Milliy kutubxonasidan jurnal uchun 2181-3884 ISSN raqami olingan.

© “O‘zMU Jizzax filiali” – 2023

Tahririyat manzili:

130100, Jizzax viloyati, Jizzax shahri,
Sh.Rashidov Shox ko‘chasi, 259-uy.

INKLYUZIV TA'LIM MUHITIDA KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIKNI BAHOLASHNING ZAMONAVIY MEZONLARI VA INDIKATORLARI

S. O. Ataxanova

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti, dotsent.
e-mail: sayeraataxanova@uzswlu.uz **ORCID**: https://orcid.org/0009-0009-7135-5347

Annotatsiya.

Mazkur maqolada inklyuziv ta'lim muhitida kommunikativ kompetentlikni baholashning zamonaviy ilmiy-nazariy asoslari, mezonlari, indikatorlari va diagnostik yondashuvlari yoritilgan. Inklyuziv ta'lim jarayonida pedagog va ta'lim oluvchilarning o'zaro muloqoti, empatik munosabati, faol tinglash qobiliyati, kommunikativ moslashuvchanligi, hamkorlikka tayyorligi hamda muqobil va qo'shimcha kommunikatsiya vositalaridan foydalanish ko'nikmalarini baholash masalalari tahlil qilingan. Shuningdek, pedagogik kuzatuv, vaziyatli topshiriqlar, o'zini o'zi baholash, ekspert baholashi va ta'lim jarayoni ishtirokchilarining fikr-mulohazalarini birlashtiruvchi kompleks diagnostik model asoslangan. Maqolada taklif etilgan model inklyuziv ta'lim sharoitida muloqot sifatini tizimli monitoring qilish, kommunikativ to'siqlarni aniqlash, pedagoglarning kasbiy kompetentligini rivojlantirish hamda ta'lim oluvchilarning teng ishtirokini ta'minlashga yo'naltirilgan.

Kalit so'zlar: inklyuziv ta'lim, kommunikativ kompetentlik, baholash mezonlari, indikatorlar, pedagogik muloqot, empatiya, faol tinglash, kommunikativ moslashuvchanlik, muqobil kommunikatsiya, inklyuziv kompetentlik, pedagogik diagnostika, refleksiya.

СОВРЕМЕННЫЕ КРИТЕРИИ И ИНДИКАТОРЫ ОЦЕНКИ КОММУНИКАТИВНОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ В ИНКЛЮЗИВНОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ

С. О. Атаханова

Узбекский государственный университет мировых языков, доцент.

Аннотация.

В статье рассматриваются современные научно-теоретические основы, критерии, индикаторы и диагностические подходы к оценке коммуникативной компетентности в инклюзивной образовательной среде. Анализируются вопросы оценки взаимодействия педагогов и обучающихся, эмпатического отношения, способности к активному слушанию, коммуникативной гибкости, готовности к сотрудничеству, а также навыков использования средств альтернативной и дополнительной коммуникации в процессе инклюзивного образования. Кроме того, обосновывается комплексная диагностическая модель, объединяющая педагогическое наблюдение, ситуационные задания, самооценку, экспертную оценку и обратную связь участников образовательного процесса. Предложенная в статье модель направлена на систематический мониторинг качества общения в условиях инклюзивного образования, выявление коммуникативных барьеров, развитие профессиональной компетентности педагогов и обеспечение равноправного участия обучающихся в образовательном процессе.

Ключевые слова: инклюзивное образование, коммуникативная компетентность, критерии оценивания, индикаторы, педагогическое общение, эмпатия, активное слушание, коммуникативная гибкость, альтернативная коммуникация, инклюзивная компетентность, педагогическая диагностика, рефлексия.

MODERN CRITERIA AND INDICATORS FOR ASSESSING COMMUNICATIVE COMPETENCE IN INCLUSIVE EDUCATIONAL ENVIRONMENTS

S. O. Ataxanova

Uzbekistan State World Languages University, Associate Professor.

Abstract.

This article examines the contemporary scientific and theoretical foundations, criteria, indicators, and diagnostic approaches for assessing communicative competence in inclusive educational environments. It analyzes the assessment of interactions between teachers and learners, empathetic attitudes, active listening skills, communicative flexibility, readiness for collaboration, and the ability to use augmentative and alternative communication tools in inclusive education. Furthermore, the article substantiates a comprehensive diagnostic model integrating pedagogical observation, situational tasks, self-assessment, expert evaluation, and feedback from participants in the educational process. The proposed model is designed to support systematic monitoring of communication quality in inclusive educational settings, identify communication barriers, enhance teachers' professional competence, and ensure equitable participation of all learners.

Keywords: inclusive education, communicative competence, assessment criteria, indicators, pedagogical communication, empathy, active listening, communicative flexibility, alternative communication, inclusive competence, pedagogical diagnostics, reflection.

Kirish. Zamonaviy ta'lim tizimida inklyuziv yondashuvning rivojlanishi har bir ta'lim oluvchining individual imkoniyatlari, ta'lim ehtiyojlari, ijtimoiy tajribasi va muloqot xususiyatlarini hisobga oladigan pedagogik muhitni shakllantirishni talab etmoqda. Bunday muhitning samaradorligi nafaqat ta'lim resurslari va o'qitish metodlariga, balki ta'lim jarayoni ishtirokchilari o'rtasidagi kommunikativ munosabatlarning sifatiga ham bog'liq. Pedagogning turli ta'lim ehtiyojlariga ega bo'lgan o'quvchilar bilan muloqot o'rnata olishi, ularning fikrini tinglashi, individual ifoda usullarini qabul qilishi va o'zaro hamkorlikni tashkil etishi inklyuziv ta'limning muhim pedagogik shartlaridan biri hisoblanadi. Inklyuziv ta'limni tashkil etishda teng imkoniyatlar, kamsitmaslik, ta'lim oluvchining shaxsiy qadr-qimmatini hurmat qilish va uning ta'lim jarayonida faol ishtirokini ta'minlash tamoyillari ustuvor ahamiyatga ega.

Bu holat inklyuziv ta'lim muhitida kommunikativ kompetentlikni baholashga nisbatan an'anaviy yondashuvlarni qayta ko'rib chiqish zaruratini yuzaga keltiradi. Chunki muloqot samaradorligini faqat nutqning ravonligi, fikrni grammatik jihatdan to'g'ri ifodalash yoki suhbatda faol ishtirok etish orqali baholash turli kommunikatsiya ehtiyojlariga ega bo'lgan shaxslarning real imkoniyatlarini to'liq aks ettirmaydi. Inklyuziv ta'limda muloqotning samaradorligi, avvalo, axborotning tushunarli yetkazilishi, suhbatdoshning fikri va ehtiyojlarining inobatga olinishi, muloqot usulining vaziyatga moslashtirilishi hamda barcha ishtirokchilar uchun o'zaro tushunish imkoniyati yaratilishi bilan belgilanadi.

Inklyuziv ta'limning xalqaro tajribasida ham ta'lim tizimini barcha o'quvchilar uchun ochiq va moslashuvchan tashkil etish, ta'limdagi to'siqlarni kamaytirish hamda pedagoglarning inklyuziv kompetentligini rivojlantirish muhim yo'nalish sifatida qaraladi. YUNESKOning inklyuziv ta'limga oid yondashuvlarida ta'limdagi tengsizlikni kamaytirish va har bir o'quvchining ta'lim jarayonida ishtirok etishini qo'llab-quvvatlash ta'lim tizimi oldidagi muhim vazifalar sifatida belgilanadi [3]. Yevropa maxsus ehtiyojlar va inklyuziv ta'lim agentligining pedagoglarni inklyuziv ta'limga tayyorlash profili esa inklyuziv kompetensiyalarni alohida pedagogik ko'nikmalar bilan cheklamasdan, ta'lim muassasasi va jamoa darajasidagi hamkorlik bilan bog'liq holda rivojlantirish zarurligini ta'kidlaydi [4].

Kommunikativ kompetentlik pedagogning kasbiy faoliyatida muhim o'rin tutib, u muloqot jarayonida bilim, ko'nikma, munosabat va amaliy harakatlarni samarali birlashtirish qobiliyatini ifodalaydi. Biroq inklyuziv ta'lim muhitida ushbu kompetentlikning mazmuni kengayadi. Pedagog nafaqat axborotni tushunarli yetkazishi, balki o'quvchilarning turli ifoda usullarini anglashi, muloqot jarayonidagi psixologik to'siqlarni aniqlashi, nizoli vaziyatlarni konstruktiv hal qilishi va ta'lim oluvchilarning mustaqil fikr bildirish imkoniyatlarini qo'llab-quvvatlashi lozim. Shu nuqtayi nazardan, kommunikativ kompetentlikni baholashda uchta o'zaro bog'liq masalani ajratib ko'rsatish mumkin. Birinchidan, baholashning nazariy asoslari va tarkibiy komponentlarini aniqlash zarur. Ikkinchidan, har bir komponentning amalda kuzatilishi mumkin bo'lgan mezon va indikatorlarini ishlab chiqish talab etiladi. Uchinchidan, baholash natijalaridan pedagogik jarayonni takomillashtirish va kasbiy rivojlanish dasturlarini rejalashtirishda foydalanish mexanizmlarini belgilash muhimdir.

Mavjud yondashuvlardan kelib chiqib, inklyuziv ta'limda kommunikativ kompetentlikni baholashning dolzarb muammolaridan biri uning tarkibiy qismlarini o'lchanadigan ko'rsatkichlarga aylantirish va baholash jarayonida ta'lim oluvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olishdan iborat, degan xulosaga kelish mumkin. Mazkur muammoni hal qilish uchun kompetentlikni kompleks baholash, bir nechta ma'lumot manbasidan foydalanish va baholash mezonlarini aniq belgilashga asoslangan metodik yondashuv zarur.

Kompetensiyaviy yondashuv doirasida kommunikativ kompetentlik muayyan vaziyatda muloqotni maqsadga muvofiq tashkil etish, axborotni tushunarli yetkazish, suhbatdoshning munosabatini anglash va konstruktiv hamkorlikni ta'minlash qobiliyati sifatida talqin etiladi. Bunday talqin pedagogning nazariy bilimi bilan uning real pedagogik vaziyatlardagi harakatlari o'rtasidagi bog'liqlikni aniqlashga xizmat qiladi.

Shaxsga yo‘naltirilgan yondashuv ta’lim oluvchining individual xususiyatlari, muloqot sur’ati, axborotni qabul qilish usuli va mustaqil fikr bildirish ehtiyojini hisobga olishni nazarda tutadi. Inklyuziv ta’lim sharoitida ushbu yondashuv ayniqsa muhimdir, chunki bir xil kommunikativ usul barcha ta’lim oluvchilar uchun bir xil darajada samarali bo‘lmasligi mumkin.

Tizimli yondashuv kommunikativ kompetentlikni o‘zaro bog‘liq komponentlar majmuasi sifatida o‘rganishga imkon beradi. Masalan, pedagogning inklyuziv ta’limga oid bilimlari uning muloqotga bo‘lgan munosabati bilan, ushbu munosabat esa amaldagi kommunikativ harakatlari va refleksiv qobiliyati bilan o‘zaro aloqadorlikda namoyon bo‘ladi.

Faoliyatga asoslangan yondashuv kompetentlikni real yoki modellashtirilgan pedagogik vaziyatlarda namoyon bo‘ladigan harakatlar orqali baholashni nazarda tutadi. Bunda pedagogning faqat o‘zini o‘zi baholashi emas, balki uning muloqot jarayonidagi kuzatiladigan harakatlari, qarorlari va hamkorlikni tashkil etish usullari ham inobatga olinadi.

Inklyuziv yondashuv esa baholashning o‘zi ham barcha ishtirokchilar uchun qulay, tushunarli va adolatli bo‘lishini talab qiladi. Baholash usuli ta’lim oluvchining nogironligi yoki individual xususiyatlari tufayli uning kompetentligini noto‘g‘ri aks ettirmasligi kerak. Shu sababli og‘zaki javob bilan bir qatorda yozma javob, vizual materiallar, imo-ishora tili va muqobil kommunikatsiya vositalari orqali ifodalangan fikrlar ham baholash jarayonida hisobga olinishi lozim.

Kommunikativ kompetentlikni baholashda asosiy tushunchalarni operatsionallashtirish, ya’ni ularni kuzatish va tahlil qilish mumkin bo‘lgan aniq ko‘rsatkichlar bilan ifodalash muhimdir. Buning uchun quyidagi bosqichlar taklif etiladi:

1. Kommunikativ kompetentlikning nazariy mazmunini belgilash;
2. Kompetentlikning tarkibiy komponentlarini ajratish;
3. Har bir komponentga mos mezonlarni aniqlash;
4. Mezonlarni kuzatiladigan indikatorlar orqali ifodalash;
5. Indikatorlarni turli diagnostik manbalar orqali baholash;
6. Olingan natijalarni umumlashtirish va individual rivojlanish yo‘nalishlarini belgilash.

Bunda mezon kommunikativ kompetentlikning qaysi jihati baholanishini ko‘rsatadi, indikator esa ushbu jihatning amalda namoyon bo‘lishini aniqlash imkonini beradigan kuzatiladigan belgidir. Masalan, “empatik munosabat” mezoni pedagogning o‘quvchi hissiyotlarini anglashi, uning fikrini bo‘lmasdan tinglashi va qo‘llab-quvvatlovchi munosabat bildirishi kabi indikatorlar orqali baholanishi mumkin. Mezon va indikatorlarning o‘zaro farqlanishi baholash jarayonida subyektivlikni kamaytirishga yordam beradi. Shu bilan birga, har bir indikatorning kuzatish sharoiti, baholash usuli va natijalarni talqin qilish qoidalari oldindan belgilanishi zarur.

Inklyuziv ta’lim muhitida kommunikativ kompetentlikni baholash quyidagi tamoyillarga asoslanishi maqsadga muvofiq:

Obyektivlik tamoyili. Baholash aniq mezonlar, oldindan belgilangan indikatorlar va kuzatish qoidalariga asoslanishi kerak.

Inklyuzivlik tamoyili. Diagnostik topshiriqlar va baholash vositalari turli ta’lim ehtiyojlariga moslashtirilishi, muloqotning muqobil shakllari ham inobatga olinishi lozim.

Kompleks yondashuv tamoyili. Kompetentlik bitta test yoki bir martalik kuzatuv asosida emas, balki o‘zaro to‘ldiruvchi bir nechta manba orqali baholanishi zarur.

Dinamik baholash tamoyili. Natijalar faqat muayyan vaqtdagi holatni qayd etish bilan cheklanmasdan, keyingi rivojlanish dinamikasini aniqlash uchun ham qo‘llanilishi kerak.

Rivojlantiruvchi yo‘naltirilganlik tamoyili. Baholashning asosiy vazifasi shaxslarni reytinglash yoki salbiy tavsiflash emas, balki kommunikativ ko‘nikmalarni rivojlantirish yo‘nalishlarini belgilashdan iborat bo‘lishi lozim.

Etiklik va maxfiylik tamoyili. Baholash natijalari ishtirokchilarning shaxsiy qadr-qimmatiga putur yetkazmasligi, ularning roziligi olinishi va ma’lumotlar maxfiyligi ta’minlanishi zarur.

Nazariy-metodologik tahlil asosida kommunikativ kompetentlikni inklyuziv ta’lim sharoitida beshta o‘zaro bog‘liq komponent orqali baholash taklif etiladi: kognitiv, motivatsion-qadriyatli, kommunikativ-faoliyatli, empatik-regulyativ va refleksiv komponentlar. Mazkur komponentlar kommunikativ kompetentlikning turli jihatlarini ifodalaydi. Kognitiv komponent inklyuziv muloqotning mazmuni va qoidalarini bilishni aks ettirsa, motivatsion-qadriyatli komponent turli ta’lim ehtiyojlariga ega bo‘lgan shaxslar bilan muloqot qilishga ijobiy munosabatni ifodalaydi. Kommunikativ-faoliyatli komponent bilim va munosabatlarni amaliy muloqot jarayonida qo‘llash qobiliyatini, empatik-regulyativ komponent hissiy holatlarni anglash va muloqotni boshqarishni, refleksiv komponent esa o‘z kommunikativ faoliyatini tahlil qilish va takomillashtirishga tayyorlikni qamrab oladi. Ushbu komponentlarni alohida-alohida baholash ularning o‘ziga xos xususiyatlarini aniqlash imkonini bersa, kompleks tahlil kommunikativ kompetentlikning umumiy holati haqida yaxlit tasavvur hosil qiladi. Masalan, pedagog inklyuziv ta’limning nazariy qoidalarini yaxshi bilishi mumkin, biroq real muloqotda o‘quvchining individual ehtiyojlariga moslashishda qiyinchiliklarga duch kelishi ehtimoldan xoli emas. Xuddi shuningdek, pedagogda ijobiy munosabat mavjud bo‘lishi mumkin, ammo uning muloqotni tashkil etish va nizolarni konstruktiv hal qilish ko‘nikmalari yetarli darajada rivojlanmagan bo‘lishi mumkin.

Shu sababli kommunikativ kompetentlikni baholashda bilim, munosabat, amaliy ko‘nikma, hissiy munosabat va refleksiya o‘rtasidagi mutanosiblikka e’tibor qaratish lozim [5].

KOMMUNIKATIV KOMPETENTLIKNI BAHOLASHNING ASOSIY MEZONLARI

Kognitiv mezon pedagogning inklyuziv muloqot qoidalari, kommunikatsiya shakllari, individual ta’lim ehtiyojlari va kommunikativ to‘siqlarni bartaraf etish usullari haqidagi bilimlarini ifodalaydi. Ushbu mezon doirasida pedagogning muloqotdagi to‘siqlarni aniqlash, axborotni sodda va tushunarli shaklda bayon qilish, vizual va boshqa yordamchi vositalarning vazifasini anglash qobiliyati baholanadi.

Motivatsion-qadriyatli mezon pedagogning har bir ta’lim oluvchining shaxsiy qadr-qimmatini, mustaqil fikr bildirish huquqini va ta’limda teng ishtirok etish imkoniyatini tan olishi bilan belgilanadi. Bunda bag‘rikenglik, kamsitmaydigan munosabat, hamkorlikka tayyorlik va muloqotda individual farqlarni qabul qilish muhim indikatorlar hisoblanadi.

Kommunikativ-faoliyatli mezon muloqotni amaliy tashkil etish, faol tinglash, savol berish, fikrni tushunarli ifodalash, teskari aloqani ta’minlash, zarur hollarda kommunikatsiya usulini o‘zgartirish va guruhda hamkorlikni yo‘lga qo‘yish qobiliyatini qamrab oladi.

Empatik-regulyativ mezon muloqot ishtirokchilarining hissiy holatlarini anglash, emotsional qo‘llab-quvvatlash, o‘z hissiyotlarini boshqarish, nizoli vaziyatlarda vazminlikni saqlash va konstruktiv muloqotni davom ettirish ko‘nikmalarini aks ettiradi.

Refleksiv mezon pedagogning o‘z muloqotini tahlil qilish, kommunikativ qiyinchiliklarni aniqlash, olingan fikr-mulohazalarni qabul qilish va keyingi faoliyat uchun takomillashtirish choralarini belgilash qobiliyatini ifodalaydi.

Mazkur mezonlar o‘zaro bog‘liq bo‘lib, ularni kompleks baholash pedagogning inklyuziv ta’lim sharoitidagi kommunikativ imkoniyatlarini bir tomonlama emas, balki ko‘p qirrali o‘rganishga xizmat qiladi.

Quyidagi jadvalda taklif etilayotgan besh komponentli model asosida kommunikativ kompetentlikning asosiy mezonlari, indikatorlari va ularni aniqlash usullari tizimlashtirilgan.

1-jadval. Inklyuziv ta’lim muhitida kommunikativ kompetentlikni baholash mezonlari va indikatorlari

Komponent va mezon	Asosiy indikatorlar	Baholash usullari
Kognitiv komponent inklyuziv muloqotga oid bilimlar	Inklyuziv kommunikatsiya tamoyillarini bilish; muloqotdagi to‘siqlarni aniqlash; axborotni sodda va tushunarli yetkazish usullarini bilish; muqobil kommunikatsiya vositalarining imkoniyatlarini anglash	Bilimlarni tekshirish testlari; vaziyatli savollar; keys-tahlil
Motivatsion-qadriyatli komponent inklyuziv muloqotga munosabat	Individual farqlarni qabul qilish; kamsitmaydigan munosabat; teng ishtirokni qo‘llab-quvvatlash; hamkorlikka tayyorlik; shaxsiy qadr-qimmatni hurmat qilish	Anketa; o‘zini o‘zi baholash; pedagogik vaziyatlarga munosabatni tahlil qilish
Kommunikativ-faoliyatli komponent muloqotni amaliy tashkil etish	Faol tinglash; aniq savol berish; fikrni tushunarli ifodalash; teskari aloqani ta’minlash; muloqot usulini moslashtirish; guruhda hamkorlikni tashkil etish	Tizimli pedagogik kuzatuv; rolli o‘yinlar; vaziyatli topshiriqlar; ekspert baholashi
Empatik-regulyativ komponent hissiy tushunish va muloqotni boshqarish	Suhbatdoshning hissiy holatini anglash; emotsional qo‘llab-quvvatlash; o‘z hissiyotlarini boshqarish; nizolarni konstruktiv hal qilish; psixologik xavfsiz muloqotni ta’minlash	Kuzatuv; modellashtirilgan nizoli vaziyatlar; ekspert baholashi; refleksiv suhbat
Refleksiv komponent o‘z kommunikativ faoliyatini tahlil qilish	O‘z xatolarini anglash; fikr-mulohazalarni qabul qilish; qiyinchiliklarni tahlil qilish; shaxsiy rivojlanish maqsadlarini belgilash; muloqot strategiyasini takomillashtirish	Refleksiv kundalik; o‘zini o‘zi baholash; portfolio; takroriy kuzatuv

Jadvaldan ko‘rinadiki, har bir komponent uchun indikatorlarni tanlashda ikki talabga rioya qilish zarur. Birinchisi — indikator baholanayotgan kompetentlikning mazmuniga mos bo‘lishi. Ikkinchisi — indikatorni muayyan diagnostik usul orqali aniqlash imkoniyati mavjud bo‘lishi. Masalan, pedagogning inklyuziv ta’limga ijobiy munosabatini faqat anketa natijalari bilan baholash yetarli emas. O‘zini o‘zi baholash ijtimoiy maqbul javoblar berishga moyillik ta’sirida shakllanishi mumkin. Shuning uchun anketa natijalarini real pedagogik vaziyatlardagi kuzatuvlar, hamkasblar fikri va refleksiv tahlil bilan taqqoslash maqsadga muvofiq.

Shuningdek, kommunikativ-faoliyatli komponentni baholashda faqat og‘zaki nutqning tezligi, ravonligi yoki tashqi ifodalarga tayanish to‘g‘ri emas. Baholashda axborotning mazmunan tushunarliligi, suhbatdoshning fikrini anglash, muloqotni davom ettirish va zarur hollarda kommunikatsiyaning boshqa shakllaridan foydalanish qobiliyati ustuvor bo‘lishi kerak. Masalan, eshitishda qiyinchiligi bo‘lgan o‘quvchi bilan muloqotda vizual materiallar, yozma ko‘rsatmalar yoki imo-ishora tilidan foydalanish kommunikativ moslashuvchanlikning amaliy ifodasi bo‘lishi mumkin. Nutqiy ifodada qiyinchilikka ega bo‘lgan o‘quvchi bilan ishlashda esa qo‘shimcha javob vaqti berish, vizual tanlovlar yoki muqobil kommunikatsiya vositalaridan foydalanish muhim ahamiyat kasb etadi. Demak, indikatorlarni baholashda shaxsning ifoda shakli emas, balki muloqotning maqsadga muvofiqligi, o‘zaro tushunish darajasi va teng ishtirokni ta’minlashga qo‘shgan hissasi asosiy o‘rinda turishi lozim.

Kommunikativ kompetentlikning rivojlanganlik darajalarini aniqlash pedagogik diagnostika natijalarini tushunarli va amaliy jihatdan foydali shaklda ifodalash imkonini beradi. Mazkur kompetentlikni yuqori, o‘rta va quyi darajalar bo‘yicha tavsiflash taklif etiladi.

Yuqori daraja — pedagog inklyuziv muloqot tamoyillarini mustaqil ravishda qo‘llaydi, turli kommunikatsiya ehtiyojlarini hisobga oladi, muloqot strategiyasini vaziyatga moslashtiradi, o‘zaro hamkorlikni qo‘llab-quvvatlaydi va o‘z faoliyatini muntazam tahlil qiladi.

O‘rta daraja — pedagog kommunikativ kompetentlikning asosiy talablarini tushunadi va ularning ko‘pchiligini amaliy faoliyatida qo‘llaydi, biroq murakkab kommunikativ vaziyatlarda qo‘shimcha yo‘riqnoma, metodik yordam yoki refleksiv qo‘llab-quvvatlashga ehtiyoj sezadi.

Quyi daraja — pedagog inklyuziv muloqotni tashkil etishda barqaror qiyinchiliklarga duch keladi, individual kommunikatsiya ehtiyojlarini hisobga olishda yetarli moslashuvchanlik ko‘rsatmaydi yoki muloqot jarayonini takomillashtirish uchun zarur bo‘lgan refleksiv harakatlarni mustaqil amalga oshirishda qiynaladi.

Ushbu darajalar pedagogning o‘zgarmas shaxsiy xususiyatlarini belgilash uchun emas, balki ma’lum vaqtdagi kasbiy harakatlarini tavsiflash va rivojlanish yo‘nalishlarini aniqlash uchun qo‘llanilishi lozim. Shuningdek, quyi darajadagi natija pedagogning inklyuziv ta’limga munosabatini avtomatik ravishda salbiy deb baholashga asos bo‘lmaydi. Natijalarni talqin qilishda ish sharoiti, metodik resurslar, maxsus vositalardan foydalanish imkoniyati va kasbiy tayyorgarlik darajasi ham hisobga olinishi kerak.

Darajalarni ishonchli farqlash uchun har bir indikatorning aniq deskriptorlari ishlab chiqilishi zarur. Deskriptor — muayyan darajada kutiladigan harakat yoki xulq-atvorning aniq tavsifidir. Masalan, “faol tinglash” indikatori bo‘yicha yuqori daraja suhbatdoshning fikrini bo‘lmasdan tinglash, uning aytganlarini aniqlashtiruvchi savollar berish va javob mazmunini tushunganini tekshirish orqali tavsiflanishi mumkin. O‘rta darajada mazkur harakatlar ko‘p hollarda namoyon bo‘lsa-da, murakkab vaziyatlarda barqaror bo‘lmasligi mumkin. Quyi darajada esa suhbatdoshning fikrini to‘liq tinglamaslik yoki uning javobini aniqlashtirmasdan xulosa chiqarish holatlari kuzatilishi mumkin. Bunday tavsiflar baholovchilar o‘rtasidagi farqlarni kamaytirishga va natijalarni amaliy faoliyatda qo‘llashga yordam beradi.

Inklyuziv ta’lim muhitida kommunikativ kompetentlikni baholashni alohida test yoki bir martalik kuzatuv bilan cheklash maqsadga muvofiq emas. Shuning uchun baholashning maqsadi, mezonlari, diagnostik manbalari va natijalardan foydalanish yo‘nalishlarini birlashtiruvchi kompleks model taklif etiladi.

1-rasm. Inklyuziv ta’lim muhitida kommunikativ kompetentlikni baholashning mualliflik infografik modeli

Model beshta izchil bosqichdan iborat bo‘lib, ularning har biri keyingi bosqichning mazmunini belgilaydi. Birinchi bosqichda baholash maqsadi va tamoyillari aniqlanadi. Ikkinchi bosqichda kompetentlikning tarkibiy komponentlari

belgilanadi. Uchinchi bosqichda komponentlarga mos mezonlar va indikatorlar tanlanadi. To‘rtinchi bosqichda bir nechta diagnostik manbadan olingan ma’lumotlar o‘zaro taqqoslanadi. Beshinchi bosqichda esa natijalar asosida individual rivojlanish rejasi ishlab chiqiladi.

Modelning muhim xususiyati shundaki, baholash natijasi yakuniy xulosa sifatida emas, balki keyingi pedagogik harakatlarni rejalashtirish uchun axborot manbai sifatida qaraladi. Masalan, kuzatuv natijalari pedagogning faol tinglash ko‘nikmalari yaxshi rivojlanganini, biroq muqobil kommunikatsiya vositalaridan foydalanishda qo‘shimcha metodik yordamga ehtiyoj borligini ko‘rsatishi mumkin. Bunday holatda umumiy kommunikativ kompetentlikni qaytadan shakllantirishga qaratilgan keng dasturdan ko‘ra, aynan ushbu ko‘nikmani rivojlantirishga mo‘ljallangan maqsadli mashg‘ulotlar samaraliroq bo‘lishi mumkin.

Qayta aloqa bosqichi model doirasidagi uzluksiz rivojlanishni ta’minlaydi. Muayyan muddatdan keyin takroriy baholash o‘tkazilib, avvalgi natijalar bilan taqqoslanadi. Bunda indikatorlardagi ijobiy o‘zgarishlar, saqlanib qolgan qiyinchiliklar va yangi rivojlanish ehtiyojlari aniqlanadi.

Taklif etilgan model amaliyotda samarali qo‘llanilishi uchun uning metodik va tashkiliy shartlarini ta’minlash zarur.

Birinchidan, baholash mezonlari ta’lim muassasasining faoliyat xususiyatlari va ta’lim oluvchilarning ehtiyojlariga moslashtirilishi lozim. Umumiy o‘rta ta’lim maktabidagi inklyuziv sinf, maktabgacha ta’lim tashkiloti va oliy ta’lim muassasasidagi kommunikativ vaziyatlar bir-biridan farq qilishi mumkin. Shuning uchun mezonlarning umumiy mazmuni saqlangan holda indikatorlarning aniq tavsifi tegishli kontekstga moslashtiriladi.

Ikkinchidan, baholovchilarni tayyorlash zarur. Agar turli ekspertlar bir xil harakatni turlicha talqin qilsalar, baholash natijalarining ishonchliligi pasayishi mumkin. Buning oldini olish uchun har bir indikator bo‘yicha aniq tavsiflar, kuzatuv misollari va ball berish qoidalari ishlab chiqilishi lozim.

Uchinchidan, baholash vositalari barcha ishtirokchilar uchun foydalanishga qulay bo‘lishi kerak. Topshiriqlar zarur hollarda soddalashtirilgan tilda, katta shriftda, vizual materiallar bilan yoki muqobil kommunikatsiya shakllarida taqdim etilishi mumkin. Bunda baholashning asosiy mazmuni saqlanishi, moslashtirish esa kompetentlikni noto‘g‘ri baholashga olib kelmasligi zarur.

To‘rtinchidan, baholash natijalari pedagogga tushunarli va konstruktiv tarzda yetkazilishi kerak. Muayyan indikator bo‘yicha qiyinchilik aniqlanganda, umumiy tanqid o‘rniga kuzatilgan holat, uning ta’lim jarayoniga ta’siri va rivojlantirish bo‘yicha aniq tavsiyalar taqdim etilishi maqsadga muvofiq.

Beshinchidan, baholash jarayoni muntazam ravishda qayta ko‘rib chiqilishi lozim. Inklyuziv ta’limda yangi texnologiyalar, kommunikatsiya vositalari va pedagogik usullarning joriy etilishi mezonlar va indikatorlarni takomillashtirishni talab qilishi mumkin. Shu sababli diagnostik model o‘zgarmas shakl sifatida emas, balki nazariy asoslangan va empirik ma’lumotlar asosida rivojlantiriladigan metodik tizim sifatida qaralishi zarur.

Inklyuziv ta’lim muhitida kommunikativ kompetentlikni baholash masalasini muhokama qilishda, avvalo, kompetentlikning mazmunini faqat nutqiy qobiliyatlar bilan cheklash mumkin emasligini ta’kidlash lozim. Kommunikativ kompetentlik pedagogning axborotni yetkazishi, suhbatdoshni tinglashi, uning fikrini anglashi, vaziyatga mos muloqot usulini tanlashi va hamkorlikni tashkil etishi kabi ko‘plab o‘zaro bog‘liq harakatlarni qamrab oladi. Inklyuziv muhitda mazkur harakatlar ta’lim oluvchilarning individual ehtiyojlariga moslashish va ularning teng ishtirokini ta’minlash bilan yanada murakkablashadi.

O‘zbekiston Respublikasining nogironligi bo‘lgan shaxslarning huquqlariga oid qonunchiligida kommunikatsiya tushunchasining keng talqin qilinishi ham ushbu fikrni qo‘llab-quvvatlaydi. Qonunda imo-ishora tili, Brayl alifbosi, taktil muloqot, qulay axborot texnologiyalari va muqobil kommunikatsiya usullari e’tirof etilgan [1; 2]. Demak, kommunikativ kompetentlikni baholashda faqat og‘zaki nutqqa asoslangan mezonlardan foydalanish inklyuziv ta’limning huquqiy va pedagogik maqsadlariga to‘liq mos kelmaydi.

Maqolada taklif etilgan besh komponentli model ushbu muammoni kompleks yondashuv asosida hal qilishga qaratilgan. Kognitiv komponent pedagogning zarur bilimlarini, motivatsion-qadriyatli komponent uning inklyuziv muloqotga munosabatini, kommunikativ-faoliyatli komponent amaliy harakatlarini, empatik-regulyativ komponent hissiy munosabati va o‘zini boshqarish qobiliyatini, refleksiv komponent esa o‘z faoliyatini tahlil qilish imkoniyatini aks ettiradi. Ushbu komponentlarning o‘zaro bog‘liqligi kommunikativ kompetentlikni baholashda muhim ahamiyatga ega. Masalan, pedagog inklyuziv ta’lim tamoyillarini nazariy jihatdan bilishi mumkin, ammo amaliyotda o‘quvchining mustaqil javob berishini kutishga yetarli vaqt ajratmasligi mumkin. Bunday vaziyatda kognitiv komponentning yuqori natijasi kommunikativ-faoliyatli komponentning ham yuqori darajada ekanini kafolatlamaydi. Shuning uchun umumiy ko‘rsatkich bilan bir qatorda har bir komponentning natijasini alohida tahlil qilish zarur.

Taklif etilayotgan mezonlar tizimining yana bir muhim xususiyati — indikatorlarni kuzatish mumkin bo‘lgan amaliy harakatlar orqali ifodalashdir. “Bag‘rikenglik”, “empatiya” yoki “hamkorlikka tayyorlik” kabi tushunchalarning o‘zi keng va ko‘p ma’noli bo‘lgani sababli ularni to‘g‘ridan to‘g‘ri baholash qiyin. Biroq ushbu tushunchalarni pedagogning suhbatdoshni tinglashi, individual ifoda usulini qabul qilishi, qo‘llab-quvvatlovchi javob berishi va muloqotda teng ishtirokni ta’minlashi kabi indikatorlar orqali o‘rganish mumkin. Shu bilan birga, har qanday kuzatiladigan harakatni avtomatik ravishda muayyan psixologik xususiyatning to‘liq ifodasi deb qabul qilishdan ehtiyot bo‘lish kerak. Masalan, pedagogning muayyan vaziyatda savol bermasligi uning empatiyasi pastligini anglatmasligi mumkin. Bunga vaqtning

cheklanganligi, topshiriqning xususiyati yoki vaziyatning boshqa omillari ta'sir ko'rsatishi ehtimoldan xoli emas. Shu sababli indikatorlar bir nechta vaziyatda kuzatilishi va boshqa ma'lumot manbalari bilan taqqoslanishi lozim. Kompleks baholashning afzalligi shundaki, u kommunikativ kompetentlikni bir tomonlama emas, balki ko'p manbali ma'lumotlar asosida o'rganish imkonini beradi. Kuzatuv pedagogning amaldagi harakatlarini ko'rsatsa, o'zini o'zi baholash uning shaxsiy tasavvurini, vaziyatli topshiriqlar esa muammoni hal qilish strategiyalarini aniqlashga yordam beradi. Ekspert baholashi natijalarni tashqi nuqtayi nazardan ko'rib chiqish imkonini yaratadi.

Xalqaro yondashuvlar ham inklyuziv kompetentlikni faqat alohida pedagogning shaxsiy qobiliyati bilan cheklamaslik kerakligini ko'rsatadi. Yevropa maxsus ehtiyojlar va inklyuziv ta'lim agentligining pedagoglarni inklyuziv ta'limga tayyorlash profili inklyuziv kompetensiyalarni ta'lim muassasasi, pedagogik jamoa va kengroq hamkorlik muhiti bilan bog'liq holda ko'rib chiqadi [4]. Bu yondashuvdan kelib chiqib, kommunikativ kompetentlikni baholash natijalarini ta'lim muassasasidagi umumiy muloqot madaniyati va tashkiliy sharoitlardan ajratmaslik lozim. Masalan, pedagog muqobil kommunikatsiya vositalaridan foydalanishga tayyor bo'lishi mumkin, ammo ta'lim muassasasida zarur resurslar yoki metodik qo'llanmalar mavjud bo'lmasa, ushbu ko'nikmani amaliyotda to'liq namoyon etish qiyinlashadi. Shuning uchun baholash natijalari individual kasbiy tayyorgarlik bilan bir qatorda tashkiliy sharoitlarni takomillashtirish bo'yicha tavsiyalar ishlab chiqishga ham xizmat qilishi mumkin.

Inklyuziv ta'lim muhitida kommunikativ kompetentlikni baholashning zamonaviy mezonlari va indikatorlarini ishlab chiqish ta'lim jarayoni ishtirokchilarining o'zaro samarali muloqotini ta'minlash, pedagoglarning kasbiy tayyorgarligini takomillashtirish va har bir ta'lim oluvchining teng ishtirokini qo'llab-quvvatlashda muhim ahamiyatga ega.

Olib borilgan nazariy-metodologik tahlil asosida quyidagi xulosalar shakllantirildi.

Birinchidan, inklyuziv ta'lim muhitida kommunikativ kompetentlikni faqat nutqiy ifoda, axborot uzatish yoki suhbatda ishtirok etish qobiliyati bilan cheklab bo'lmaydi. U ta'lim oluvchining individual xususiyatlarini hisobga olish, faol tinglash, empatik munosabat bildirish, muloqot usullarini moslashtirish, hamkorlikni tashkil etish va kommunikativ to'siqlarni bartaraf etishga qaratilgan integrativ kasbiy xususiyat hisoblanadi.

Ikkinchidan, kommunikativ kompetentlikni baholashning mualliflik modeli beshta o'zaro bog'liq komponentni qamrab oladi: kognitiv, motivatsion-qadriyatli, kommunikativ-faoliyatli, empatik-regulyativ va refleksiv komponentlar. Ushbu komponentlarning birgalikda tahlil qilinishi pedagogning kommunikativ imkoniyatlarini kompleks o'rganishga nazariy asos yaratadi.

Uchinchidan, har bir komponentni aniq mezonlar va kuzatiladigan indikatorlar orqali baholash zarur. Mezon baholanadigan jihatni belgilasa, indikator uning amalda namoyon bo'lishini aniqlash imkonini beradi. Shu sababli indikatorlar mazmunan aniq, pedagogik vaziyatlarda kuzatish mumkin bo'lgan va tegishli diagnostik usullar orqali baholanadigan shaklda ifodalanishi lozim.

To'rtinchidan, kommunikativ kompetentlikni baholashda pedagogik kuzatuv, vaziyatli topshiriqlar, o'zini o'zi baholash, ekspert baholashi va refleksiv tahlilni birlashtirish maqsadga muvofiq. Bir nechta ma'lumot manbasidan foydalanish kompetentlikning turli jihatlarini aniqlashga yordam beradi. Biroq baholashning ishonchliligi diagnostik vositalarning mazmuniy mosligi, baholovchilarning tayyorgarligi va indikatorlarni qo'llash qoidalarining aniqligiga ham bog'liq.

Beshinchidan, kommunikativ kompetentlikning yuqori, o'rta va quyi darajalarini tavsiflash natijalarni tizimlashtirish va rivojlanish ehtiyojlarini aniqlash imkonini beradi. Bunda darajalar shaxsning o'zgarmas xususiyatlarini belgilash uchun emas, balki muayyan vaqtdagi kasbiy harakatlarni tavsiflash va keyingi rivojlanish yo'nalishlarini aniqlash uchun qo'llanilishi kerak.

Oltinchidan, baholash natijalarini individual rivojlanish rejalari, kommunikativ treninglar, metodik maslahatlar va takroriy monitoring bilan bog'lash zarur. Bunday yondashuv baholashni nazorat vositasidan pedagoglarning kasbiy rivojlanishini qo'llab-quvvatlovchi tizimga aylantirish imkonini beradi.

Yettinchidan, inklyuziv ta'limda baholashning o'zi ham inklyuziv xususiyatga ega bo'lishi lozim. Turli kommunikatsiya ehtiyojlarini hisobga olish, muqobil ifoda shakllarini qabul qilish, baholash natijalarining maxfiyligini ta'minlash va kamsitmaydigan yondashuvga rioya qilish adolatli diagnostikaning muhim shartlaridir.

Shunday qilib, inklyuziv ta'lim muhitida kommunikativ kompetentlikni baholashning zamonaviy mezonlari va indikatorlarini tizimlashtirish pedagogik muloqot sifatini aniqlash, kommunikativ qiyinchiliklarni o'z vaqtida bartaraf etish va inklyuziv ta'lim muhitini takomillashtirish uchun nazariy-metodik asos yaratadi. Keyingi tadqiqotlarda taklif etilgan model asosida diagnostik vositalar ishlab chiqish, ekspertlar ishtirokida indikatorlarning mazmuniy validligini baholash, ularni turli ta'lim muassasalarida sinovdan o'tkazish va baholash natijalarining ishonchliligini statistik usullar yordamida tekshirish maqsadga muvofiq.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. O'zbekiston Respublikasining «Nogironligi bo'lgan shaxslarning huquqlari to'g'risida»gi Qonuni. – 2020-yil 15-oktabr, O'RQ-641-son. – Qonunchilik ma'lumotlari milliy bazasi. – URL: https://www.lex.uz/uz/docs/5694817.

2. O‘zbekiston Respublikasi Vazirlar Mahkamasining «Alohida ta’lim ehtiyojlari bo‘lgan bolalarga ta’lim berishga oid normativ-huquqiy hujjatlarni tasdiqlash to‘g‘risida»gi qarori. – 2021-yil 12-oktabr, 638-son. – Qonunchilik ma’lumotlari milliy bazasi. – URL: https://test.lex.uz/acts/5679836?ONDATE=03.08.2022.

3. UNESCO. A Guide for Ensuring Inclusion and Equity in Education. – Paris: UNESCO, 2017. – URL: https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000248254.

4. European Agency for Special Needs and Inclusive Education. Profile for Inclusive Teacher Professional Learning: Including All Education Professionals in Teacher Professional Learning for Inclusion. – 2022. – URL: https://www.european-agency.org/resources/publications/TPL4I-profile.

5. CAST. Universal Design for Learning Guidelines, Version 3.0. – 2024. – URL: https://udlguidelines.cast.org/.